

DOSSIER

FIGUERES DINS LA HISTÒRIA DE CATALUNYA

Societat civil i poder polític a la Figueres de l'època franquista

Per Albert Testart Guri^(*)

Resum

En una ciutat d'una important tradició liberal i republicana, el resultat de la Guerra Civil suposà un canvi complet en la seva direcció política. Amb tota una elit social i cultural que s'havia mantingut majoritàriament fidel a la República i a la Generalitat a l'exili o repressaliada, Figueres veu néixer un nou grup dirigent format per diversos sectors que, per motius diferents, s'havien identificat amb el nou règim victoriós. La cohesió interna d'aquesta suma de personalitats amb bagatges ideològics i militàncies diverses i, sobretot, la necessitat de construir una nova legitimitat ciutadana, que s'integrés en la configuració i consolidació posterior del nou estat, generà una ideologia particular basada en la promoció del localisme a diferents nivells i intensitats. El desplegament d'aquests principis rectors no es limità a un exercici des del poder polític, sinó que implicà també nombroses estructures de l'associacionisme civil.

Abstract

In a city with liberal and republican tradition, the result of the civil war supposed a complete change in its political direction. With a social and cultural elite that had continued to support the Republic and the Catalan government (Generalitat) in exile or oppressed, Figueres saw the emergence of a new group of leaders composed by members from different sectors who, for diverse reasons, had identified with the victorious new regime. The internal cohesion of all the different personalities with diverse ideological and militant backgrounds and, above all, the need to build a new civic legitimacy that would integrate into the configuration and subsequent consolidation of the new state, generated a particular ideology based on promoting localism at different levels and intensities. These guiding principles are not only applied through mechanisms of political power, but also involved a great number of civil associations.

Paraules clau

Franquisme, localisme, societat civil

Keywords

Franco regime, localism, civil society

Recepció: 21/05/2013 • Acceptació: 26/06/2013.

* Historiador. Llicenciat en Ciències Polítiques i Sociologia. Doctorand en Història.

DOI: 10.2436/20.8010.01.127

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 44 (2013)

Albert Testart Guri

Abans de parlar directament sobre el franquisme i Figueres, m'agradaria fer unes reflexions preliminars de com ens hem acostat, com a ciutat, a l'època franquista durant els darrers trenta anys. I aquí considero que hauríem de distingir entre el que ha estat la recerca històrica pròpiament dita i la imatge pública que s'ha donat del que, eufemísticament, s'anomena el règim anterior. La primera, comparativament amb altres municipis similars del país, ha estat escassa i la segona, cosa molt més important com a ciutadans, desenfocada. Ho ha estat per moltes raons, més enllà de la mateixa Figueres, entre les quals podríem citar, com a fonamental, els mecanismes de la transició que han restat fixats en les pràctiques col·lectives majoritàries durant dècades. El que en el seu moment, a mitjan anys setanta, podem convenir que fou necessari, al cap dels anys s'ha anat convertint en un pes que no ha deixat avançar correctament el coneixement històric.

Tanmateix, també hem de reflexionar, o almenys tenir present, sobre certs enfocaments entorn el franquisme practicats, especialment, des de l'oposició activa del règim. Des d'aquest posicionament militant, s'ha tendit a veure el franquisme com a radical antagonista de la Segona República, cosa que ens porta a un cert estat de guerra permanent, a reproduir eternament el període 1936-39 i a projectar-lo cap endavant quan analitzem els quaranta anys de durada de la dictadura. És a dir, si observem els valors de laïcitat, de catalanisme compartit, de foment dels drets civils o de millores laborals dels anys trenta, com a una simple contrapart dels valors contraris que vehiculà el franquisme a partir de 1939. No és que aquesta dicotomia no tingui una base real i contrastada, però no ens serveix per estudiar-lo i per acostar-nos-hi críticament com caldria. Si només ho féssim així, seguiríem en el debat purament ideològic que ens estancaria i esterilitzaria per entendre molts dels mecanismes econòmics, polítics i ideològics del període. O una cosa pitjor, mostràriem el franquisme i l'antifranquisme com si fossin dues categories del segle XXI i en limitàriem el seu estudi a un ús com a element de combat polític presentista sense valor cognitiu.

Hi ha grisos, no tot és blanc i negre en la història. Amb això no defenso la neutralitat en l'estudi del franquisme ni de cap altre subjecte històric, al contrari. Personalment no em sento gens neutral en aquest tema i sí militantment en contra, però el camp de l'estudi i les seves eines d'anàlisi han d'objectivar-se i separar-se d'altres àmbits. Practicat el seu estudi d'aquesta manera, a escala acadèmica s'ha avançat molt en coneixements del règim franquista, però, en part pel que estic afirmant, no tant pel que fa a la divulgació generalista en l'espai més públic i popular on encara roman molta interferència.

Paral·lelament i de forma permanent ha existit un problema de poca visibilitat de la memòria històrica dels derrotats del 1939 i, en general, de totes les víctimes de les quatre dècades de dictadura. Ben cert, i aquí ens enfrontem davant de tot un altre greu problema de la transició. No obstant això, en aquest sentit també hem de reconèixer que hi ha hagut molta banalitat mediàtica i molts filtres interessats de curt termini que no han permès una reflexió més serena.

Comento tot això perquè si aquests aspectes de soroll ambiental limiten molt les narracions històriques del període dins l'àmbit de la història general del país, pel que fa a la història local, que és el que analitzarem, encara és més intens. En el terreny del que podríem dir-ne la microhistòria, la història mirada amb lupa, ens situem en uns espais molt relliscosos, molt espinosos i plens de miratges. Especialment per tot el que té de personalització i d'apassionament, ben lògic d'altra banda. Per aquest motiu, si més no en un primer nivell inicial i d'àmplia difusió, entenc que és més important l'acostament a un tema com el que ens ocupa a partir de models i de comparacions. Entendre la singularitat local, de cada ciutat o municipi, Figueres en aquest cas, ens aportarà més coneixement dels mecanismes del règim i ens acostarà més a les estructures de funcionament reals, que una descripció o una narració de fets, dates i persones. Posteriorment, ja hi podrem posar noms i cognoms, un cop, però, hàgim pogut prèviament entendre el context. Repeteixo, no es tracta de relativitzar res, sinó de situar les peces del trencaclosques històric en un sentit més ampli tant geogràficament com temporalment.

Abans d'entrar ja estrictament al tema figuerenc, hi ha un altre element que voldria comentar i posar sobre la taula. En línies generals, i és la meua percepció particular que intentaré justificar, el període franquista local el veiem dins l'àmbit popular i mediàtic des d'unes ulleres els vidres de les quals es van fabricar precisament durant el mateix franquisme, tant els aspectes favorables com els contraris. Es va construir una narració del que era Figueres i l'Empordà des de les característiques d'un localisme que, en gran part, es va generar aleshores o des del reciclatge d'alguns materials anteriors que es van consolidar i estendre en aquelles dècades. El mite de Figueres i de la comarca que ens ha arribat a aquests inicis de segle XXI, i que Enric Pujol ha explicat, té molt ADN del període que abasta des de la postguerra fins a la dècada dels anys seixanta i que ha seguit evolucionant des dels paràmetres d'aquell moment fins a l'actualitat sense gaire canvis de calat.

Des d'aquesta perspectiva, podríem portar a la memòria moltes de les aproximacions de divulgació del període franquista, no de les estructures

locals del règim, sinó de la vida local en general, que s'han celebrat en els darrers anys. Ens trobem, per exemple, amb exposicions sobre Ramon Reig, Marià Baig o Carles Fages de Climent¹⁾, per citar les més recents en ple segle XXI. Sense valorar les grans aportacions historiogràfiques i coneixement literari i artístic que s'han realitzat gràcies a aquestes iniciatives, podem comprovar que hem estat recordant personalitats, totes, que precisament han participat en la construcció del mite local des dels anys quaranta fins als seixanta. Un mite volgudament atemporal i fora de la història, que és on ha romàs.

Per tant, la meua intenció aquí serà parlar, en gran part, de com es genera aquesta visió del localisme figuerenc sota el franquisme i intentaré primer posar sobre la taula els elements estructurals del moment per entendre perquè es genera, des d'on es genera i, especialment, analitzar alguna de les funcionalitats polítiques que porta implícita, és a dir, perquè. A grans trets, doncs, exposaré com es crea la ideologia que intenta cohesionar i dirigir una ciutat a partir del 1939. Una ideologia presentada de maneres diverses i que pretén definir una societat singular, quan la seva configuració precisa és una derivada directa de les necessitats polítiques dirigents i orientades al seu servei més immediat.

Tanmateix, si volem acostar-nos a aquesta ideologia com a un element intersticial entre la societat civil i el poder polític, tal com hem titulat la conferència, primer hauríem d'aclarir què entenem exactament per societat civil i per poder polític. Segon, hauríem d'acceptar l'existència real d'una societat civil en un estat el qual precisament neix amb una vocació totalitària i sota l'empremta clara d'un feixisme que vol fer-la desaparèixer o, almenys, sotmetre-la. Un estat que, recordem, té la ferma voluntat d'eliminar qualsevol contrapoder que pugui impedir la seva legitimitat guanyada per les armes. Un estat que es construeix en oposició directa als elements propis de l'estat liberal, com són la participació ciutadana o l'associacionisme lliure, la societat civil, en definitiva. Un sistema polític com el franquisme que neix per eliminar tota la llibertat individual i col·lectiva que se situï fora del *Estado Nuevo* que es pretén construir i, molt més important per al que ens ocupa, que intenta reproduir-se de manera sòlida en el temps.

En canvi, el concepte de poder polític en el franquisme és molt més evident, pel que fa a Figueres és el seu ajuntament. Ho és especialment l'alcalde, en tant que delegat local d'un poder més extens que és el Govern

1. Per a una informació completa i aprofundida, vegeu els catàlegs d'aquestes exposicions.

Civil de la província, veritable organisme de control del règim al territori i executor de les seves polítiques. Amb l'alcalde i els altres regidors, també actuen tot un seguit de xarxes d'interessos que tenen en les institucions oficials el seu mode de mantenir o ampliar la seva influència. No obstant això, sota una estructura de Falange relativament independent, el franquisme crearà també tot un seguit d'organismes per ocupar l'espai públic: *Educación y Descanso*, *Auxilio Social*, *Frente de Juventudes*, *Sección Femenina* o *Sindicatos Verticales*. Així, des del partit únic també s'intentarà exercir un poder polític paral·lel molt ideologitzat però que quedarà erosionat ben aviat fins a convertir-se en un suport subordinat i integrat a les autoritats governatives. A Figueres, aquest intent de substituir qualsevol espai d'associacionisme per dirigir-lo des de les instàncies de Falange no acabarà monopolitzant la sociabilitat de la ciutat malgrat les seves pretensions inicials.

La força del règim imposat per les armes, cosa que comportarà un poder militar amb certa autonomia, no és suficient per crear consens i permetre la reproducció del sistema. La legitimitat de la *Victoria* s'utilitza certament des del primer moment com a element de cohesió entre les forces participants o col·laboradores en l'*Alzamiento*. Però, es necessitarà alguna cosa més enllà de la por i la repressió als vençuts que seguí immediatament a l'entrada de les tropes nacionals el 8 de febrer del 1939.

En aquestes pàgines, doncs, no parlarem de la repressió a la ciutat, massa poc estudiada d'altra banda. No parlarem del pal, sinó de la pastanaga. És a dir, dels mecanismes de consens social del règim, on juguen els localismes que abans apuntàvem, i dels intents d'assolir la interiorització dels seus principis rectors. Cal tenir en compte, no obstant això, que una cosa no pot anar sense l'altra. Ara bé, aquí només posarem l'accent en la pastanaga. Serà en els intersticis dels espais de fricció entre la societat civil i el poder polític on es crea la ideologia d'aquest consens tot creant el pòsit que es transmet, en darrera instància, a la població.

Però situem-nos primer i contextualitzem l'Alt Empordà dels anys de postguerra. Ens trobem amb uns xifres de més d'un centenar d'executats pel franquisme, quinze dels quals eren figuerencs. De fet, la comarca percentualment no patí la repressió com altres indrets del país, ja que la frontera era pròxima i moltes de les personalitats destacades dels anys republicans pogueren exiliar-se. Tanmateix, no deixem de trobar alguns casos significatius, com per exemple, Miquel Peronella, regidor anarquista de Figueres i president del Comitè de guerra local, el qual la Gestapo detingué a França i l'extradí.

Tampoc el règim no es va estar de crear una imatge de força davant de la població en general tot celebrant alguns judicis sumaríssims al mateix saló de plens de l'ajuntament figuerenc. Per mantenir la por i inhibir qualsevol contestació, es crearen de forma perfectament estructurada els processos de *Responsabilidades Políticas*, pels quals hi passaren més de 700 empordanesos amb poca o molta significació en la defensa de la República.

En aquest mateix sentit, la ciutat fou testimoni de la presència de diferents espais de confinament per a presos republicans. Una antiga carbonera, a prop de l'estació ferroviària, fou el centre de reclassificació de la majoria dels soldats que havien passat en un primer moment a França. També el Castell fou escenari de la repressió de la postguerra com, lògicament, la presó civil, on es calcula que unes dues mil persones hi passaren en un moment o altre del mateix 1939 i que el 1943 encara va albergar 3.290 persones.

Tanmateix, Figueres no només fou una ciutat penitenciària, també va ser l'escenari d'actuació de diversos batallons de treballadors. Aquests realitzaven una feina que tenia una funció penal i de reideologització, però també de reconstrucció d'algunes obres públiques malmeses. Així, a través de l'anomenada *Oficina de Regiones Devastadas* es va refer el castell, l'església parroquial, l'edifici de correus i l'hospital, a part d'altres obres menors i d'algunes infraestructures comarcals.

Però la repressió no acaba aquí. L'espoli, el desterrament interior i les dificultats de reinserció laboral foren altres pràctiques en mans dels vencedors per assegurar la victòria. En aquest sentit, el novembre del 1942 es constitueix a Figueres, format per eclesiàstics i civils, *el Patronato de Redención de Penas y subsiguiente protección de hijos y familiares de reclusos*, un mecanisme de control social i ideològic. També la fam féu acte d'aparició ben aviat. A través del falangista *Auxilio Social* s'intentaven pal·liar, sempre amb una clara orientació de proselitisme a favor del règim, les necessitats gairebé de supervivència de molta part de la ciutadania. Només amb dades de febrer del 1943 sabem que es repartiren més de 5.800 racions alimentàries.

Si ens centrem en com es va constituir el poder polític local, veurem que ho féu de forma ràpida, a la mateixa entrada de les tropes nacionals. Josep Jou, advocat, que havia estat regidor durant l'anterior dictadura, fou nomenat alcalde de la primera gestora municipal. Dirigí un ajuntament el qual es va depurar, d'una manera o altra, en un 60% dels seus funcionaris, ja que eren percebuts com a poc adients als nous temps pels seus suposats compromisos, poc o molt, amb la república derrotada.

Una repressió que no s'atura als servidors públics. El règim classificà tota la població segons la proximitat que considerava que tenia en relació amb els seus principis. Podem fer una radiografia ràpida del partit judicial de Figueres de principis dels quaranta a través de les fitxes de Falange en les quals trobem classificats 4.808 caps de família com a addictes, 4.471 com a indiferents, i 6.122 com a contraris. Una imatge, generada des de dins del règim, de clara divisió però, també, d'una percepció del franquisme com a minoritari numèricament.

El tall de 1939 suposà un canvi evident d'elits dirigents. El grup que assumí el poder estava mancat de lligams amb el passat immediat, però també sense uns referents de cultura política nítids, sense una tradició homogènia més enllà del suport al règim. Els regidors que trobem als anys quaranta eren persones amb certes vinculacions lligaires i, sobretot, catòliques benestants de professions bàsicament liberals o comercials. Amb aquests orígens, no és estrany que necessitessin reunir esforços per unificar un nou sistema de lleialtats més o menys compartides amb els altres sectors socials.

Les gestores municipals se succeïren fins al 1948 quan començà una pura farsa electoral sota el sistema de *Tercios*. Aquest mecanisme legal, que durà dècades, configurava uns ajuntaments purament administratius amb poca capacitat fiscal i, encara menys, capacitat d'acció social i d'intervenció en la realitat de la ciutat. Els principis de govern municipal es basaven en maniobres clientelars per tal d'assolir dins les estructures del règim algunes inversions significatives que després es venien a l'opinió pública com a grans èxits de gestió. De fet, tots els equips de govern municipals cercaven suport en les dites famílies del règim i intentaven aconseguir el màxim davant del governador civil i dels ministeris de serveis claus, com ara els d'Habitatge, d'Obres Públiques o d'Ensenyament. El fet d'assolir el càrrec de *Procurador en Cortes* també era un instrument per aprofundir en aquest clàssic paper d'alcalde-assolidor.

Però no tot el poder passava per l'ajuntament. Un altre poder que emanava de les estructures de Falange i que pel seu pes dins l'economia municipal de subsistència exercia una força important, almenys fins a finals dels cinquanta, fou la *Hermandad de Labradores y Ganaderos*⁽²⁾. Constituïda al març de 1943 a partir de les lleis d'unitat sindical fou la que, com a sindicat

2. A. TESTART, "La 'Hermandad de Labradores y Ganaderos' de Figueres (1943-1977)", a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 36, (2003), p. 177-216.

vertical, controlà tots els mecanismes de l'agricultura autàrquica, com ara els circuits de producció i distribució d'aliments. També exercí una certa direcció del cadastre agrari en pressionar a favor dels propietaris per la moderació dels arbitris municipals.

L'*Hermandad* fou així mateix la interlocutora oficial a escala de contingents amb *Servicio Nacional del Trigo*, producte clau en la situació de postguerra. Aquest fet porta, l'any 1948, problemes de suspensió al secretari de l'entitat, Jaime Mir, en manipular al seu favor els comptes, tot i que posteriorment fou reintegrat al servei durant uns anys. Una situació prou generalitzada que demostra els graus de corrupció en alguns mecanismes de gestió de l'alimentació bàsica. El primer dirigent de la *Hermandad*, Antonio Coll, també és denunciat per un proveïdor el mateix 1948 i al cap de dos anys inhabilitat per al càrrec.

Però el paper d'aquest sindicat agrari perd pes amb la desaparició creixent d'espais agraris a Figueres, sobretot amb el canvi de política econòmica. El mateix Coll i després José Cuffi o Carlos Bech seran regidors a l'Ajuntament, però aquest darrer, en accedir al càrrec, ja no ho fou com a dirigent de la *Hermandad*. Assenyalem que un terç dels regidors provenien de les estructures sindicals verticals, influents però amb escàs poder real més enllà d'alguna personalitat concreta.

El mercat negre, especialment el de productes d'alimentació, a banda de la corrupció subjacent que indicàvem, comportarà una transformació de les relacions productives, de distribució i de consum. També influirà en les polítiques de l'Ajuntament que el 1946 impulsarà una fira anual amb voluntat de fer present els productes locals i que el règim intentarà utilitzar com a aparador dels seus suposats èxits. Neix el Certamen Agrícola i Comercial com un intent de mostrar normalitat i retorn als estàndards d'abans de la guerra.

Un altre element a tenir en compte en l'economia local, encara que aquest panorama es podia generalitzar a tota la geografia del país, a l'Empordà, i amb uns efectes clars sobre la seva capital, fou l'anomenat salconduit de fronteres, que no s'eliminà definitivament fins l'any 1955 i que suposà un greuge suplementari i específic que impedí inicialment l'intercanvi comercial i retardà després la represa. A Figueres, la població s'estancà als anys quaranta i el creixement posterior fou sensiblement més baix que a la mitjana de ciutats mitjanes catalanes i, molt pitjor, sense un model de desenvolupament autosostingut clar. Que la Banca Perxas, la darrera entitat creditícia local, fos absorbida el 1947 pel Banc de Bilbao no deixa de ser un símptoma.

Alguns problemes estructurals, com ara la dificultat de disposar d'habitatge, foren permanents a Figueres en una llarga postguerra que posà de manifest la incapacitat del règim per aportar els nivells de benestar i serveis que gaudia la ciutat anteriorment. Una ciutat que s'abocà a l'autoconstrucció com a solució i on la política oficial de l'*Obra Social del Hogar* només va construir 136 habitatges entre 1954 i 1964. Aquesta situació no afavoria la mobilitat laboral i agreujava l'atenció a la immigració que anà incrementant-se des de principis dels seixanta. Immigració no només de la resta de la península, sinó també provinent de la transformació accelerada dels espais rurals empordanesos propers.

L'aigua, la dificultat del seu subministrament per a l'ús de boca, serà un altre dels problemes que s'agreuigen aquests anys i que no finalitzarà fins a la construcció del pantà de Boadella el 1959. Tot i que serà presentat pel règim com la gran solució a les mancances històriques, l'obra no responia inicialment a aquesta demanda.

Com veiem, aquests poder polític local feia front com podia als reptes de la gestió pública quotidiana més material. Aquesta era una via d'assolir cert consens al seu voltant i aconseguir una necessària pau social. No obstant això, calia molt més perquè els valors del règim fossin assimilats per part del gruix de la població, encara que fos passivament. Calia, doncs, com afirmàvem a l'inici, la construcció de nous elements per legitimar una elit dirigent sobrevinguda i amb pocs elements de cohesió, fins i tot amb factors contradictoris entre ells. Tot i que coincidien amb la visió del que l'*Ampurdán* anomenarà *esterilidad de un siglo de izquierdismos*.

En el marc de la societat civil, en la seva interrelació amb aquest poder polític, veurem com aquesta ideologia s'anirà construint a poc a poc. A mig camí de la necessitat i de la intenció conscient i estructurada, es farà aflorar tot un ampli espectre de materials simbòlics entroncats amb la idea de comunitat natural, comarcal o municipal, amb els quals s'intentarà fer les funcions de cohesió social que no podien sorgir dels elements més doctrinaris del franquisme.

Amb aquesta idea de fons, si observem la immediata postguerra, ja veurem com el pòsit d'anys d'una certa construcció ideal vinculada a un ampli i indefinit catalanisme no havia desaparegut del tot. Per exemple, *Vida Parroquial* reapareixia setmanalment com a únic lligam amb el passat. El 1939 es publica en castellà i amb un aire de nacionalcatolicisme ben evident, però que permet un cert ancoratge públic a un sector de vencedors de la guerra els quals, tanmateix, no procedien dels grups que havien col·laborat directament amb el cop del 18 de juliol. S'hi havien sumat després.

Aquesta adaptació d'un ampli i no del tot homogeni col·lectiu catòlic al nou règim, l'obliga a una relectura del seu passat immediat per establir alguna línia de continuïtat entre l'activisme religiós sota la república i la nova *Acción Católica Española*. A *Vida Parroquial* trobarem la secció «Diez años atrás» que no és res més que una invitació a visitar les seves arrels.

Aquests sectors, ja a l'estiu de 1940, organitzaran uns casals d'estiu propis i el 1943 reorganitzaran la *Penya Tramontana* on naixerà l'Esbart Dansaire. Un any més tard, els Pastorets es tornaran a fer en català. I a poc a poc aniran creant grups com la *Juventud Obrera de Acción Católica* (JOAC) o, en el camp dels esports, el que amb els anys (1957) donarà pas a la *Agrupación Deportiva Patronato de Figueras* (ADEPAF).

Però els grups entorn al Patronat de la Catequística estaran perfectament entrellaçats amb altres sectors més propers a l'oficialisme. De fet, l'Esbart acaba passant a *Educación y Descanso* per convertir-se en un element de propaganda mediàtica. No és estrany que el seu primer dirigent provingués de la *Delegación de Prensa y Propaganda*. Aquest organisme falangista havia reagrupat tot el teatre organitzat, excepte el catòlic, per controlar, enquadrar els actors i orientar les actuacions públiques. Un teatre que inicialment representa obres d'autors grats al règim com Pemán i del classicisme castellà que anys més tard seguiran, ja amb altres grups independents al mercat, amb l'*Agrupación Marquina*. També en el camp de la sardana i anys després amb l'esport trobem patrons similars. Per exemple, el 1945 amb el "Club Ciclista Empordanès", amb poca efectivitat final, i el 1959 amb la fundació de la "Penya Motorista".

De fet, el lligam entre els sectors catòlics i els que s'aixoplugaven entorn a les estructures de Falange tenien en comú el sentir-se portadors d'un nou ordre enfront el model republicà derrotat. Els unia el sentit de combatre un laïcisme que era ben present a la ciutat i que havia avançat massa durant les darreres dècades. La idea de recristianització, amb tot de matisos, intensitats i models era un factor unificador. Vegem gent com Javier Fages de Climent que ho expressen explícitament: "*Que esta Figueras espiritualizada aumente y consolide su pujanza renovando tradiciones gloriosas, y que sus adversarios disminuyan y lleguen a comprender sus errores, para no perturbar la libertad de la Iglesia y la prosperidad y bienestar de España*"⁽³⁾. O de forma més anònima, justificant la necessitat de reconstruir les creus de terme, podem comprovar

3. "Del espíritu de esta Ciudad" a *Ampurdán*, 1 de maig de 1946, núm. 188, p. 34.

clarament quines eren les intencions subjacents de la política oficial a la ciutat: “*Nuestro Ampurdán tiene con esta disposición no solo el deber material de cumplirla sino el moral. Comarca que en general ha llevado sobre si la fama y el estigma del laicismo, tiene ocasión propicia para demostrar que ha sabido sacudirse de aquel yugo que inspiraba su vida*”⁽⁴⁾.

Permanentment trobem en la Figueres dels quaranta un cert dualisme entre el llenguatge en clau falangista i la necessitat de recuperar alguns aspectes del passat liberal i d'integrar la idea de Catalunya (d'una Catalunya lògicament molt concreta) dins l'imaginari de l'Espanya vencedora de la guerra civil. I fer-ho en clau local facilitava l'assumpció del missatge. Un exemple telegràfic del que comentem el podem trobar en el títol d'un article de 1943 que celebrava l'aniversari de l'entrada de les tropes franquistes: *A los cuatro años que Figueras volvió a España*.⁽⁵⁾ Un retorn on hi havia una voluntat d'ocupar un espai que els sectors vencedors consideraven que els havien pres. Un editorial de *Vida Parroquial* ho dirà molt clar tot apuntant la necessitat d'aprendre “*la lección de los hechos (para que) rectifiquemos nuestra conducta, atemperándonos a las normas de la Nueva España*”⁽⁶⁾.

Era en aquesta confluència no discutida de la nova normativa on trobem l'encreuament més clar de les diferents famílies guanyadores. La preocupació per l'ocupació dels espais simbòlics dins l'àmbit públic la podem exemplificar amb tot un seguit de misses, processons (premis de la Creu de Maig, festa de l'espiga, les 40 hores, Adoració Nocturna) o records dels màrtirs de la *Cruzada*.

Una unitat que en el camp de l'ensenyament es veurà encara més clar. Joan Junyer de Bodallés, futur alcalde, manifestarà de forma ben expressiva la idea de reconstrucció d'una imatge ciutadana que se sentia marginada abans del 1936 i que ara podia disposar de l'hegemonia a la nova Figueres. Ho fa tot exemplificant-ho en el col·legi de la Salle⁽⁷⁾: “*¡Cuánto bien, repito, Colegio muy amado has hecho en Figueras! ¡Cuánto bien has hecho por Dios y por la Patria! ¡Oh! Si salieran de las tumbas nuestros abuelos cuan diferentes te encontrarían, bella capital ampurdanesa. Que distinta ciudad es la liberal y anti-religiosa de antaño con lo reposada y religiosa de hogaño. Qué cambio has experimentado en tu manera de pensar y de ser. Ya no piensas como antes, que*

4. “Cruces de término” a *Ampurdán*, 23 de febrer de 1944, núm. 74, p. 1.

5. *Ampurdán*, 3 de febrer de 1943, núm. 19, p. 4.

6. “Lección del pasado” a *Vida Parroquial*, 16 de febrer de 1940, p. 1.

7. A. TESTAR, “El Col·legi de la Salle de Figueres durant la postguerra: ideari i realitat” a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 43 (2012), Figueres, 2012, p. 129-350.

la Religión era cosa de mujeres en el que desgraciadamente eran contadísimos los hombres que practicaban. (...) En este resurgir religioso, es indiscutible, que el Colegio ha contribuido en gran parte”.⁽⁸⁾

Aquest nacionalcatolisme té una derivada d'intransigència també cap a les confessions minoritàries. La nit del 6 al 7 de març de 1948, la capella protestant del carrer Pou Artesà, que havia obert el 1945 per poder celebrar cultes privats, apareix ple de pintades insultants i anònimes.

Ara bé, serà precisament en aquests espais, que sota l'empara de l'Església Catòlica poden expressar mínimament les seves idees, on trobarem algunes de les clivelles que ens permetran observar altres projectes i formes d'actuar lleugerament diferents i estils de trobar el consens social que acabaran sent antagòniques.

Com ja avançàvem més amunt, la llengua catalana fa acte d'aparició pública de la mà d'iniciatives promogudes des de l'àmbit catòlic. En les seves publicacions es poden llegir alguns poemes tot i que sempre seleccionats i ideològicament molt marcats. Sempre molt associat a espais que comencen a posar l'accent en principis que podríem anomenar d'inspiració socialcristiana, però sense arribar a assimilar els marcs democràtics en què es movia el món catòlic europeu de postguerra al qual tendien a emmirallar-se. Hem de tenir present que aquest espai moderat considerava que encara s'havia estat massa indulgent amb la política republicana i que aleshores era el moment de la recristianització de la ciutat i la comarca, malgrat que fos en pro d'*Una, Grande y Libre*.

Dins d'aquest marc podríem situar la iniciativa d'*El Ampurdanés*, gairebé iniciativa personal de Miquel Alabrús (que també havia participat a *Ideal*, més vinculat directament a *Acción Católica Española*). Una generació que per edat no estava implicada personalment amb les querelles dels anys trenta començava, a finals dels quaranta, a ocupar l'espai públic amb intenció de cohesionar i unir culturalment allò que la guerra havia dividit. Ho farà des d'una òptica conservadora d'arrel historicista i catòlica. Ara podrà tenir una certa hegemonia que no havia assolit mai aquest corrent davant de la força del mite de l'Empordà progressista. Una imatge arrelada, però derrotada, que en aquells moment no disposa de cap tribuna per expressar-se ni per renovar-se.

Serà amb *El Ampurdanés*⁽⁹⁾ on trobarem una ampliació de temàtiques culturals dins l'àmbit públic amb clara vocació de recuperar allò que era

8. *Boletín La Salle*, gener 1951, p. 17-18.

9. A. TESTART, "El Ampurdanés, un intent de normalitat cultural en el primer franquisme", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 39, (2008), p. 435-450.

possible recuperar. Allò que era possible per al règim i apropiat per a aquests sectors. No hem d'oblidar que la línia que podia separar els artistes i escriptors patrocinats directament pel règim i els que no estaven inserits en les seves estructures de poder era molt subtil i porosa. Les iniciatives eren molt coincidents i sovint intercanviables, entre altres coses perquè el grup era relativament reduït i compartien un substrat comú que no era incompatible i que acabava confluint ideològicament. Apuntem-ho ja breument, la configuració d'una idea de l'Empordà els unia. Per això els era útil.

La intenció de fusionar una elit comarcal, sovint vinculada a una certa idea de Catalunya, comença a desenvolupar-se tímidament paral·lelament a un inici de relació amb persones provinents de l'experiència de la derrota republicana, sobretot en el moment de l'assumpció definitiva que l'esperança de la desaparició del règim s'esvaïa. La figura de Deulofeu comença tímidament a aparèixer a la llum pública.

En general, aquest pensament, amb poca formulació teòrica, però que ocupa les poques tribunes existents, té un enfoc molt culturalista i d'un gran possibilisme. Influir per no canviar gaire res de fonamental. D'arrel confessional, com és evident, i amb una obertura a les influències del nou catolicisme francès i italià, comença a identificar la necessitat d'una certa reconciliació amb el passat i amb els sectors i principis que el protagonitzaren. La idea de nació catalana no hi serà present ni serà mai reivindicada, malgrat que trobarem a *El Ampurdanés* frases ben significatives que fan referència a nacions “*muy viejas y de solera, oprimidas y forzadas a seguir una órbita*”. Tot i que de fet feia referència a l'est d'Europa, els paral·lelismes són evidents. Per exemple, es reivindica i es difon una llarga nòmina d'escriptors catalans o es demana que al nomenclàtor figuerenc aparegui un escriptor tan significatiu com Pous i Pagès.

D'aquesta manera comencem a veure com a poc a poc surten a la llum personatges que podien ser perfectament assimilables per aquests sectors, que tot i no estar gens incòmodes amb gran part del que representava el franquisme, intentaven trobar una via pròpia i particularista per edificar els lideratges ideològics a escala local. El món localista era un valor en alça. S'arriba a afirmar aleshores que “*nuestro ampurdanasismo es universal*”.

Aquesta idea de l'Empordà no era només un mecanisme de cohesió social ni un mer edulcorant d'una forma d'entendre la catalanitat. També s'hi barrejava un component de valoració dels potencials econòmics del territori que anirà fent-se més explícit. Els factors turístics, vinculats al paisatge però també al patrimoni artístic i monumental, seran un motor evident que esclatarà als anys seixanta quan ja s'havia deixat enrere els grans

dèficits materials de la postguerra. En aquest sentit, la reivindicació del romànic empordanès i d'altres aspectes arquitectònics hi jugaran un paper fonamental, sobretot pel seu efecte unificador. La valorització econòmica del territori i la seva gent també serà una estratègia per sortir del túnel de la postguerra.

Aquest localisme, modelable des de diferents posicionaments i matisos, serà el terreny sobre el qual s'edificaran les referències dels diferents sectors que donaven suport, més o menys explícit, al règim. Podem citar alguns de més estrictament orgànics, com Joaquín Gironella exemplificat en un article titulat "El sentir de nuestros antepasados. Hogar y terruño" i, més genèricament, en diverses iniciatives de l'*Ampurdán*, que havien seguit una línia de potenciar el més estricte tradicionalisme (folklorisme regionalista en clau espanyola, en gran part) de la comarca i elevar-lo a la ideologia del règim. D'altres, com Ramon Reig, a través dels estudis sobre la pintura construïa un cert patriotisme artístic. O Manuel Brunet, que en el seu conegut article "El Ampurdán y los ampurdaneses" buscava un cert orgull de raça i ho fonamentava en un clar tradicionalisme conservador.

El particularisme també podrà ser utilitzat com a fonament de crítiques indirectes a la situació de la ciutat des d'un idealisme que contrasta amb la realitat. Per exemple, en un article sota un títol tan ambivalent com "El dedo en la llaga. Sugerencias constructivas" es pot parlar sobre les polítiques públiques: deficiència de l'hospital, la situació de la Rambla, les carreteres en mal estat o els talls d'electricitat. Ara bé, aquesta pràctica no l'hem de llegir com a oposició, sinó com a complicitat i col·laboració amb el poder. Així, a l'alçada de 1958 podrem llegir com aquest imaginari de l'Empordà del moment no té res a veure amb els valors del progrés i la llibertat d'abans de 1936: "*Eso de la libertad debe ser un condimento de restaurantes de otro mundo (...) liberales o retrógrados, los ampurdaneses son (...) unos redomados esclavos de su circunstancia y ambiente*". Queda clar que no hi ha espai per a l'alternativa del model de societat que representa aquest localisme, tot i que els empordanesos puguin pensar de formes diferents. No n'era la intenció ni la seva funció.

No obstant això, aquest *Ampurdanismo* que Frederic Macau el 1957 definirà com a "valorar les seves coses, artistes, literats i monuments", es va conformant com un dels pocs espais des d'on s'incideix a la societat i acabarà agafant un to que no es veu igual des de totes les instàncies del franquisme, especialment quan apareix tímidament el factor idiomàtic. Els sectors orgànicament lligats al falangisme, com el mateix *Ampurdán* que el 1947 s'havia definit ben significativament com "*Portavoz del Movimiento en*

este rincón de la Patria Española”, combateren obertament qualsevol desviació de les consignes oficials. La idea d’Empordà tenia uns límits que no es podien franquejar. No podia ser una idea alliberadora.

A la segona meitat dels anys cinquanta, comencen a aparèixer alguns conflictes amb la llengua catalana com eix central però amb protagonistes molt diversos. Des del full dominical d’Agullana, el 1955, a una conferència sobre teatre de Xavier Regàs a La Catequística, el 1956. Fets puntuals que units a una certa represa cultural vehiculada per una societat civil més autònoma, provocarà que els defensors més acèrrims del règim a escala local, ho aprofitin per marcar distàncies i fonamentar públicament les seves posicions.

L’ortodòxia franquista molt vinculada al que representà el *Frente de Juventudes* es troba amb un competidor directe com són els Minyons Escoltes vinculats directament a l’Església. Són sectors que poden vehicular l’esplai dels mateixos segments socials però amb plantejaments no coincidents en aspectes més vinculats a les lleialtats al territori. Des del falangisme s’intenta disputar el discurs de la religió catòlica amb articles reivindicant-se en la seva puresa. En aquest sentit, trobem articles tan significatius pel mateix títol com “Clerical adrede”. Però més important, des del falangisme posicionat defensivament, es vol recuperar identifications claus del projecte de l’Espanya *nacional*. El juny de 1960 podem trobar articles amb títols que són tota una tesi resumida: “Carta a un mozo a quien molesta falange” o “Con los idiomas catalán y castellano”. A aquest darrer s’afirma de forma ben clarificadora: “*Patria es unidad de destino y no lengua*”.

Aquest món de la Figueres falangista comença a veure’s minoritària quant a discurs en capítols clau com són la religió i la idea de país. No és tant un debat Espanya-Catalunya, inexistent, sinó pel control de l’hegemonia del discurs per poder mantenir les estructures del franquisme inalterables, sense acceptar noves vies. Però també sense obrir-ne de noves, cosa que els portarà a un retrocés en l’espai públic. El llenguatge estricte del falangisme s’orienta encara en clau d’integrar “*los productores*” al règim fora de tota subtilesa. Un exemple de la seva literatura del moment: “*¿Que yo soy falangista y tu eres un excombatiente rojo? Ambos somos españoles y esto es lo que importa*”. El problema per a ells és que això ja no era el que importava.

La societat anava evolucionant, tot i que sota control estricte, amb una certa autonomia dins l’àmbit associatiu. El 1954 es crea l’Agrupació de Cultura del Casino Menestral que serà un element decisiu de dinamització i de participació de la intel·lectualitat local i, clau per al que comentem, un factor expansiu de tots aquells elements que tenen a veure amb la idea

d'espai empordanès⁽¹⁰⁾. Pel que fa a la premsa, es funda, aquest mateix any, *Canigó* el qual aportarà una perspectiva periodística independent i diferent en el mateix sentit i orientació.

Aquesta potenciació de la participació en l'escena pública i de l'arrelament en el territori de nous actors obrirà unes possibilitats que fins al moment eren molt més reduïdes. La creació de l'Institut d'Estudis Empordanesos suposarà la institucionalització (a mig camí entre l'oficialisme municipal i la societat civil) d'aquest pensament que s'anava conformant des de la immediata postguerra: elevar a matèria d'estudi el fet local. Un localisme que continuarà jugant dins dels valors de la catalanitat particularista. Com dèiem fa un moment, l'ortodòxia intentà reconduir aquesta línia que s'escapa dels principis del 36, però d'altres sectors del règim més instal·lats i menys doctrinaris hi jugaran a fons potenciant el que té d'estabilitzador i integrador per al sistema i per a la seva subsistència immediata.

Tant el certamen historicoliterari de 1958 com els Jocs Florals de 1961, els sectors dirigents de l'Ajuntament, amb l'alcalde al capdavant, se'ls fan seus. No només es veuen com una manera de publicitar la ciutat i l'Empordà, també com una font d'aportació de materials reciclats de consens en un moment que el franquisme, a escala general, s'estava repensant en les seves bases de suport. Els poders locals dirigents necessitaven una nova legitimitat que les estructures que sorgiren de la guerra no els podien facilitar, o almenys no dins l'àmbit quotidià que els era imprescindible. El localisme, en canvi, els ho permetrà àmpliament. Un localisme que continua recolzant-se en valors arrelats en el conservadorisme i en el catolicisme, sense abandonar el patriotisme espanyol. Només cal repassar les temàtiques de molts dels premis que es donaren en aquests concursos que citem: *La Immaculada i Figueres*, *La Patria*, *Carta sobre Espanya* o *La Pagesia Empordanesa, arca que estotja les més preuades tradicions*.

Però el pensament més elaborat i pragmàtic que portarà a la pràctica el franquisme municipal durant la dècada dels anys seixanta vindrà expressat des de les pàgines de *Canigó*. Tot i que amb algunes pinzellades crítiques, serà un vehicle d'expressió d'aquest nou *empordanisme* amb voluntat de materialitzar-se tot amanit amb aire més cosmopolita. Aquests nous projectes tindran en l'alcalde Guardiola, excol·laborador de la revista, el polític que els potenciarà i concretitzarà. La voluntat de construir infraestruc-

10. Vegeu *El Casino Menestral Figuerenc, 1939-1979. Un estudi de sociabilitat sota el franquisme*. Figueres: Ajuntament de Figueres, 2010, p. 183-205.

tures culturals i potenciar activitats en clau populista tindrà molt de resposta als nous reptes socials del moment.

Així, activitats que neixen a redós de la societat civil, però que necessitaran l'aval oficial per desenvolupar-se, tindran ràpidament el vistiplau d'aquesta nova tecnocràcia. Pensem en l'anomenat I Aplec de la Sardana, el 1962, o iniciatives com la Fira del Dibuix⁽¹¹⁾ i altres exposicions pictòriques celebrades a l'empara del poder. El màxim exponent d'aquesta manera de fer vindrà expressat en els actes dels set-cents aniversari de la Carta Poble el 1967. Una commemoració que extrapolava un nou començament per a la ciutat. Una complitud que el règim pretenia haver assolit amb la integració de tothom. Què millor que una carta pobla atorgada per un monarca que reconcilia la ciutat amb un passat d'àmbit català.

Aquest nou model de cohesió necessitava també altres formes de comunicació del poder. Veurem aleshores una obertura, encara que teatralitzada, dels plens municipals. També, des de les pàgines de l'oficialista *Ampurdán*, una secció com "El correo del alcalde", unit a l'aparició de rodes de premsa periòdiques, donaran una imatge de modernitat a una realitat plenament dictatorial. Aquesta tendència tindrà una correspondència amb els mecanismes de selecció dels regidors, les eleccions a *tercio familiar* tindran, en aquests anys seixanta i en endavant, un to populista i mediàtic que prèviament no calia.

Canalitzar la pressió popular per assolir millores en habitatge o serveis (cada cop més habitual des de finals dels cinquanta) des de principis localistes d'enfortiment de la comunitat permetia rebaixar el to reivindicatiu i ideològic. Circumscriure el debat i la polèmica a aspectes concrets a espais coneguts tendia a evitar l'enfrontament polític directe. Eliminar el conflicte era la clau de volta del règim per assolir la seva perdurabilitat. No és estrany, per tant, que a la conferència del que seria el primer cronista oficial de la ciutat, Eduard Rodeja, al Menestral, el 1956, tot celebrant el seu centenari, recordés que la labor de desaparició de les diferències de classe ja s'havia assolit amb èxit i que el mateix Casino com a estendard de Figueres ho exemplificava.

Aquesta pràctica, no obstant això, els sectors vinculats directament als organismes del *Movimiento* no la compartien i els descol·locava, però a la qual no tenien cap alternativa viable. Els poders locals adaptats al règim, amb el qual col·laboraren i el conformaven en el territori, havien consolidat un llenguatge que no tenia oposició real.

11. Vegeu A. TESTAR, *El Casino Menestral Figuerenc, 1939-1979...* Op. cit. p. 159-170 i 218-220.

En una ciutat de relativa conflictivitat social allunyada dels grans nuclis del país i amb una economia on el turisme ja era un motor impulsor clar del seu desenvolupament, el fet local-comarcal jugava un paper de síntesi entre la societat civil i el poder del règim. L'expressió de la seva oposició, més o menys activa, passava per un llenguatge comú ple de matisos i d'ambigüitats. D'aquí la seva perdurabilitat més enllà de la dictadura. En aquest sentit, no ens hauria de sorprendre que un espai com el del Centre Excursionista Empordanès, nascut el 1965, fos ja a principis dels anys setanta un nucli de difusió d'activitats antifranquistes i de formació de noves mentalitats. La síntesi de procedència diversa dels seus membres i una vocació de coneixement del territori (tant en el vessant esportiu com artístic) ho afavoria.

El franquisme es va dissoldre a finals dels setanta com a estructura a escala estatal, però s'havia configurat i consolidat a través de múltiples xarxes de poder i d'interessos, territorialment diverses i necessàriament adaptables a cada indret que no van desaparèixer. Una part de la societat civil havia sobreviscut al preu de perdre gran part de la seva autonomia i molts dels seus projectes propis cada cop estaven més inserits en la lògica administrativista. El llenguatge localista facilitava una simbiosi entre les diferents estructures i sectors de la població, especialment quan a mitjan anys seixanta s'activen, des de diversos i antagònics posicionaments polítics, actituds estratègiques més o menys sinceres i de reconciliació del que havia suposat la guerra de 1936-39.